

Joanna Piotrowska

KAMIENIE MŁYŃSKIE
W ŚCIANACH KOŚCIOŁÓW GOTYCKICH
WARSZTATY PROJEKTU *millPOLstone*

W dniach 7–8 września 2022 roku w Olsztynie odbyły się warsztaty projektu naukowego „Pamięć kamieni. Pochodzenie, użytkowanie i sakralizacja kamieni młyńskich wmurowanych w ściany gotyckich kościołów na Nizinach Południowobałtyckich". Multidyscyplinarny projekt *millPOLstone* ma na celu kompleksową analizę ilościową i materiałową – geologiczną – kamieni młyńskich użytkowanych w postaci prefabrykatów, kamieni ukończonych i destruktów jako materiał budowlany w gotyckiej architekturze sakralnej głównie z terenów północnej Polski i Niemiec oraz wskazanie możliwości szerokiej, historycznej, antropologicznej i teologicznej interpretacji tego wyodrębnionego dla wskazanego obszaru zjawiska, a także jego odniesień we współczesnych praktykach zagospodarowania przestrzeni nie tylko sakralnej. Pierwsze warsztaty badawcze w 2021 roku przygotowano w Koszalinie. Tegoroczne warsztaty zatytułowane „Kamienie młyńskie w kościołach Warmii i Mazur" zorganizowano w Olsztynie. Pierwszego dnia w gościnnej sali kameralnej kamienicy Naujacka Miejskiego Ośrodka Kultury w Olsztynie odbyła się konferencja naukowa. Kilkanaście wystąpień naukowców i badaczy z całej Polski, w tym mocnej reprezentacji środowiska z naszego woje-

1. Uczestnicy i goście warsztatów millPOLstone na dziedzińcu zamku olsztyńskiego:
1. Leszek Jurys, 2. Mariusz Wyczółkowski, 3. Dariusz Brykała (kierownik projektu), 4. Cezary Kardasz, 5. Maria Witek, 6. Andrzej Kowalski, 7. Jerzy Łapo, 8. Weronika Korzeniewska, 9. Jacek Wolski, 10. Tomasz Związek, 11. Jarosław Baranowski, 12. Waldemar Witek, 13. Karol Tylmann, 14. Marek Jodkowski, 15. Rafał Bętkowski, 16. Paweł Pogodziński, 17. Jacek Strużyński, 18. Bartosz Drażdżdyński, 19. Wacław Kulczykowski, 20. Joanna Piotrowska, 21. Piotr Lamparski, 22. Piotr Czubla (i kamienna baba pruska).
Fot. i oprac. Piotr Lamparski.

wództwa, dotyczyło kontekstu zabytkoznawczego, archeologicznego i antropologicznego użytkowania materiału kamiennego zarówno w prahistorii, jak i w średniowieczu, oraz oceny pochodzenia skał i stanu zachowania kamieni młyńskich zbadanych do tej pory w projekcie. Wystąpienia ujęto w dwa panele: „Symbol – sakralizacja – sacrum – dziedzictwo" oraz „Skała macierzysta – kamień – żarno". Następnego dnia uczestnicy warsztatów wzięli udział w objeździe terenowym po wybranych obiektach z wmurowanymi kamieniami młyńskimi z terenu dawnego władztwa zakonnego w Prusach, przede wszystkim z obszaru dominium warmińskiego. Jako pierwszy obejrzeliśmy kamień młyński wmurowany co prawda nie w ściany kościoła, ale nadal w mury budowli gotyckiej – kamień w przyziemiu gotyckiej wieży olsztyńskiego zamku, na co dzień zamkniętym dla zwiedzających, udostępnionym warsztatowiczom dzięki uprzejmości Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. Następnie odwiedziliśmy kościoły gotyckie, w których ścianach wmurowano kamienie młyńskie – Świętego Michała Archanioła w Purdzie, Świętej Małgorzaty w Rogiedlach i Świętego Wawrzyńca w Gryźlinach. Warto zwrócić uwagę, że kamień jako materiał budowlany stosowany na dużych powierzchniach ścian, w tym kamienie młyńskie, pojawiają się wyłącznie w kościołach wiejskich. W każdym ze wspomnianych kościołów usytuowanie kamieni w obrębie ścian jest odmienne, co może sugerować różne założenia budowniczych i przypisane kamieniom funkcje. W Purdzie umieszczenie go nad

2. Gryźliny, kościół Świętego Wawrzyńca. Kamień młyński wmurowany w południową ścianę prezbiterium. Fot. Joanna Piotrowska.

wejściem do kościoła sugeruje funkcje ochronne, zgodne ze starą tradycją elementów apotropaicznych – a żarno dające mąkę na chleb, także ten eucharystyczny, jest konotowane pozytywnie – strzegących bram i wejść. W Rogiedlach są to zarówno kamienie wmurowane blisko siebie, dość wysoko na ścianie północnej (częste miejsce lokalizacji, być może również mogące kojarzyć się z ochroną przed kierunkiem świata o negatywnej konotacji), jak i kamień w partii cokołowej zakrystii. Dobrze wyeksponowana lokalizacja dwóch kamieni młyńskich na ścianach bocznych prezbiterium, a więc części ołtarzowej, kościoła w Gryźlinach i ich ścisła symetria wskazują ze znacznym prawdopodobieństwem na funkcję symboliczną związaną z miejscem Eucharystii, dla której sprawowania konieczna była praca żaren. Mniejszy kamień w elewacji zachodniej kościoła nie został wyeksponowany w szczególny sposób. Istotnym postulatem wynikłym z dyskusji o lokalizacji kamieni była konieczność badań architektonicznych poszczególnych kościołów, pozwalających na usystematyzowanie wiedzy o ich fazach budowalnych i chronologii względnej wznoszenia murów z użyciem kamieni młyńskich. W czasie objazdu odwiedziliśmy także świątynie, w których kamienie młyńskie pojawiają się nie jako dziedzictwo gotyku i jego długiego trwania, ale – czy to w otoczeniu kościoła, czy w jego wnętrzu – jako element praktyk współczesnych. Są to kamienie młyńskie wmurowane we współczesne ogrodzenie kościoła Świętego Marcina w Ełdytach Wielkich oraz – szczególnie interesujący – kamień wmurowany przez powojennych mieszkańców w podstawę nowo wzniesionej nastawy ołtarza w dawnym kościele ewangelickim, dzisiejszym kościele Matki Boskiej Częstochowskiej w Nowicy, obecnie czekający na nową lokalizację we wnętrzu świątyni.

Joanna Piotrowska

Projekt naukowy „Pamięć kamieni…" (2020–2025) jest prowadzony przez Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN i finansowany przez Narodowe Centrum Nauki.

Program i materiały warsztatów:
www.researchgate.net/publication/364196913_Kamienie_mlynskie_w_kosciolach_Warmii_i_Mazur_Millstones_in_churches_of_Warmia_and_Masuria